

ARANY JÁNOS SZALONTAI ÉVEIBŐL.

A hetvenes években a biharvármegyei írók életrajzi adatait gyűjtögetvén, egyebek közt *Arany Lászlót* és *Rozvány György* nagyszalontai ügyvédet is kértem, hogy Arany Jánosról adatokat közöljenek velem. Rozvány György, Nagyszalonta történetének megírója,¹ már 1877 januárius 11-én ezeket válaszolta:

«Arany János életére vonatkozólag, különösen igen tanulságos gyermek- és ifjúkorát illetőleg, senki biztosabb és közvetlen közelségben szerettebb adatokat nem szolgáltatathatna, mint én; mert ő csak egy évvel idősebb nálamnál² és szüleim házábanál 21—22 éves korában (tehát 1838—9-ben), mint Erzsébet nővérem — Berzezné — nevelője két évig lakott. Láttam tanulási szorgalmát és írói termésének első zsengéjét; közölt velem olyanokat, amiket senki mással nem közölt; kiismertem emberi kitűnő tiszta jellemét és részese

¹ Rozvány György Nagyszalontán 1819 április 21-én született; Békesén, Aradon, Nagyváradon, Temesvárt, Kézsmárkon és Debrecenben tanult; 1840 dec. 19-én Pesten ügyvédi vizsgálatot tett; azután 1846-ig Nákó János marienfeldi aktuariusa volt. 1847-ben szülővárosában nyitott ügyvédi irodát. Mint nemzetőri hadnagy, majd főhadnagy vett részt a szabadságharcban; azután megint folytatta ügyvédi gyakorlatát 1859-ig, mikor nagyszalontai közjegyző, majd — ez az állás már egy esztendő múlva megszűnván — ismét ügyvéd, 1867—9. pedig nagyszalontai főbíró volt. Élete második felét városi ügyeivel és irodalmi tanulmányokkal foglalkozva töltötte. Meghalt 1902 május 31-én Nagyszalontán. Szinnyeinél (*Magyar Írók*, XI. 1322—5. hasáb) felsorolt irodalmi munkássága hiányos. Így Nagyszalonta történetének nem egy, hanem három kis kötete jelent meg. Tőle van továbbá — az itt említettekén kívül — 1. *A Törökvilágból*. Gyula, 1877; 2. *Arany János serdülőkori élményei*. Gyula, 1879.; 3. *A Jobbágység Felszabadítása*. Drámai Korrajz. Nagyszalonta, 1893. Kéziratban maradt: 1. *Görög elemek a magyar nyelvben*, 1892; 2. *Adalékok Lovassy László életéhez*. (Lovassyt Beóthy Ödön megbízásából 1840-ben ő hozta haza Kufsteinből) és 3. *Arany János ifjúkoráról* alább említendő jegyzeteinek nagy része.

² Tévedés: két évvel.

voltam a leggyöngédebb viszonynak, mely családom és az ő családja közt évek folyama alatt fenntartott. Sokat tudnék Arany Jánosról mondani és írni, mi a kitünő férfit nem mint klasszikus író, hanem mint embert tüntetné fel megérdemelt teljes fényében. De hallgattam és hallgatok jelenben is; mert tudomásom szerint önmaga megírta biográfiáját és ez gondolom lett közölve, a «Vasárnapi Ujság» egyik évvel ezelőtti számában¹ és a Meyer-féle Lexikonban.²

Tehát vakmerőségnek tartottam oly adatokkal kilépni, minőket ő elhallgatni akart, vagy jónak vélt. Egyik adata hallgatásomnak a mellékelt verses elbeszélés, melyet én évvel ezelőtt megírtam, de Arany János iránt viseltető gyengédségemnél fogva szekrényemben elzárva tartottam; pedig hiszem, hogy magyar irodalmunkban alig van egészségesebb népgenre, mint Juhász bácsi személye és jellemzése s a kis myops-gyermek: Arany János.»

Ennek a Juhász bácsiról írt versnek 10. és 11. szakasza így hangzik:³

«Ha a kedv nőttével a beszéd megeredt,
 Juhász közbeszóla: *mondanék már egyet!*
 S a fakanáltartót, mint pap a bibliát,
 A kezébe vette s tartá, mint a kótát.
 Abból olvasott rá egyikre, másikra.
 Sziporkázva repült a sok elmeszikra,
 S ötlete villáma fényesen cikázott,
 A kedv, a nevetés kebleket megrázott.
 Amint elmélkedék fakanáltartóból,
 Rövidlátó gyerek a pitarajtóból
 Juhászhoz közeleg s rebegő kis szeme
 A fakanáltartón betűket kerese.
 A kis okos fővel betűket nem talál, —
 Kéri Juhász bácsit, fejtse meg a talányt.
 Nagyot sóhajt s mondja: «Olvasni nem tudok;
 Értsd meg jól, fiam: ez rajtam az átok.»
 Megérté a gyermek s tanulásért ége:
 Lett idővel hazánk fénye, dicsősége.»

¹ Az 1868. évi 16. számban közölt életrajzot nem ő írta, hanem —á— (Szász Károly). Újra és saját nevével megírta azt Szász Károly a «Vasárnapi Ujság» 1882. évi 44. számában, de Arany 1855. évi önéletrajzát is közölve.

² Ezt sem ő írta, hanem az Egyetemes Magyar Encyclopædia cikke után készült.

³ «Juhász Mihály bácsi» című versét Gyulán 1877-ben kinyomatta «A Törökvilág» című füzet 11—15. lapján.

A költő régi barátja már ekkor közölt velem néhány szép vonást Arany életéből s közléseit később is folytatta. Pl. hogy Arany Jánost apja tanította az ABC-re s apjától már négyéves korában megtanulta a Pater noster-t latinul s jól tudott olvasni, mikor az elemi iskolába feladták. Újból megigértte, hogy az adatokat rendelkezésemre bocsátja, ha ez ellen magának a költőnek sem lesz kifogása. «Remélem — írta, — hogy az ön kérésére bele fog egyezni annyival inkább, mert ő tudja legjobban, hogy keble reddői tiszták; azokban bárki is az ő jellemének hátránya nélkül keresgélhet.»

Azonnal írtam tehát Arany Jánosnak magának, mire fia, *Arany László*, 1877 januárius 26-án többek közt így válaszolt: «Apámnak három hónap óta oly szembaja van, mely miatt írnia, olvasnia tilos;¹ ő maga tehát nem válaszolhat. Kéreti önt, hogy azon ifjúkorára vonatkozó adatokat, melyekről hozzá intézett levelében szól, ne közölje részletesen. Nézete ily kérdésekről az, hogy hasonló ifjúkori apróságok, ha érdekesek lehetnek is az író halála után, de életében nem tartoznak a közönség elé s közlésök igen könnyen indiscretiává válhat az íróval, arrogantiává a közönséggel szemben, amely előtt a még élő író ez adatok által úgy mutattatik be, amint csupán *történelmivé* vált egyének mutathatók be. Apámnak elég részletes életrajza jelent meg Toldy kézikönyvében² s ő ennek közlését ma is elégnék tartja.»

Mindamellettt arra kértem Rozványt, hogy az adatok elkallódásának megakadályozása végett jegyezze föl Arany fiatal korára vonatkozó emlékeit. 1878 karácsonya táján, tehát nagy buzgósággal látott munkához és Szilveszter napján már értesített, hogy följegyzéseit felolvasta *Szél* Kálmán szalontai ref. lelkésznek, ki azt mondotta, nincs benne semmi, amit még Arany életében közölni nem lehetne, sőt a munka szép fényt vetne Arany életére és jellemére; de bizonyosan tudja, hogy Arany ennek közlésébe bele nem egyezik. Arra kért tehát, hogy kéziratomat — felhasználás előtt — küldjem föl *Gyulai* Pálhoz, ki őt mint a költő nagy tisztelőjét, személyesen ösmeri s tőle kérdezzem meg, ő pedig esetleg Aranytól kérdezze meg, közöl-

¹ Szemének gyöngesége s erejének hanyatlása miatt már 1870. tavaszán lemondott az akadémiai főtitkárságról s ezt 1877 április 30-án megismételte; az akadémia azonban kitért a kérés elől; mert — ahogy Csengery Antal mondta — a francia akadémia főtitkára is beteg volt, éveken át nem dolgozhatott s lemondását még sem fogadták el. Csak harmadszorra, 1879-ben teljesítették Arany kérését.

² Magyar Költészet Kézikönyve. Eredetileg a Szent István-Társulat Egyetemes Magyar Encyclopædiájában jelent meg.

hető vagy felhasználható-e dolgozata; mert Aranyra csak Gyulai útján lehet hatni. 1879 januárius 5-én már el is küldte a kéziratot, melynek címe *Arany János életéből*, terjedelme pedig 4-r. 52 lap. Tartalma: Bevezetés: 3—6. l., költőnk elődeinek viszontagságai 7—13., költőnk születése és gyermekora 14—22., költőnk tanító 23—31., költőnk községjegyző, 32—45. l. Helyreigazítás (Toldy Ferencnek azon adatával szemben, hogy a forradalomnak csak távoli szemlélője volt) 46—50. l., Befejezés 51—52. l. Nagy közvetlenséggel s érdekesen van megírva, de nem ösmertetem, mert a költő halála után tizesztendővel (1892) «Nagyszalonta történelme» című munkájának III. kötetét, mint a címlapon is megjegyzi, «tekintettel Arany János koszorús költőnk községi jegyzőségére» adván ki, ezek az adatok részben hozzáférhetőek.¹

Rozvány adatait nagyon érdekeseknek találván, felküldtem a dolgozatot régi jóakarómnak, *Gyulai Pálnak*, azzal a kérelemmel, hogy mégis mutassa meg azokat a nagy költőnek; mert ha nem engedi is meg fölhasználásukat, a hitelesség és megbízhatóság tekintetében talán nyilatkozni fog. Gyulai Pál Leányfalváról 1879 július 30-án többi közt ezt írta:

«Bocsásson meg, hogy régebben írt levelére csak most válaszolok s Rozvány úr kéziratát, amelynek visszaküldését újabb levelében sürgeti, csak most küldöm vissza. Arany sokáig betegeskedett, igen rosszkedvű volt, ezért csak most nemrég májusban közölhettem vele az életrajzi megjegyzéseket. Ő most is úgy nyilatkozott, mint régebben s most sem óhajtja, hogy gyermekkorát és fiatalságát oly részletesen tárgyalja, mintahogy a meghalt, történelmi egyénekkal teszik. Nekem a tanácsom az, hogy ha ön «Biharmegyei írók» című gyűjteményét ki akarja adni, természetesen vegye föl Aranyt is és részint a Rozvány úr jegyzetei, részint pedig az Arany közlései után írt életrajzok nyomán (Toldy: Magyar költészet kézikönyve; Ujabbkori ismeretek tára) írja meg életrajzát, azonban óvakodjék gyermek- és fiatalkorból minden történetkét fölvenni; elégedjék meg néhány jellemzővel. Ez ellen Aranynak sem lehet szava, legalább én úgy hiszem; s ön mégis valami újabbat és bővebbet ad, mint az eddigiek. Arany azt jegyezte meg Rozvány úr jegyzeteire, hogy azokban egy s más túlozva van; pl. ő nem azon időtájt tanult meg olaszul, mint Rozvány úr írja. Egyszóval discretióval, tapintattal föl lehetne hasz-

¹ Rozvány Nagyszalontájának I. kötetét a Századokban 1870 (249—252. ll.), a II.-at u. o. 1889. (544—6.), s a III.-at 1892-ben (348—9.) ismerttettem. Monographiája nem szakszerűen történelmi mű ugyan, de Arany János minden életírója hasznát veheti.

nálni Rozvány úr adatait, csak ne nagyon bőven és kiszínezve, mintha csak ezek kedvéért írná az életrajzot. Így talán Aranyra sem tenné azt a hatást, hogy gyermeksege és ifjúsága minden apróságait összeszedik, mintha meghalt ember volna.»

«Ergo, Gyulai Pál megtette a Pálfordulást ön felé — írta *Rozvány* augusztus 5-én. — Őszintén mondván, tőle és Aranytól csak agyonhallgatást reménytettem. A válasz engem valóban meglepett. Valószínűleg Aranynak jólesett önmagáról, mint emberről, azokat olvashatni, amiket ő, mint keblének kiváló kincseit, a magasztos erényeket gondosan rejtegetett s annak futó megpillantását is csak kevés hozzátartozóinak engedte meg. Hozzátartozójának magamat csak *némi* joggal tarthatom; amennyiben atyám házánál kétévi iskola-szünetidők alatt egy szobát együtt laktunk s a még nem nagyon elzárkózott ifjúkebelbe a barátságos viszony bepillantást engedett. Én minden tekintetben távol éreztem magamat tőle; de a szép, nemes, magasztos iránt már akkor is volt bennem annyi érzék, hogy az ő személyében hazám leendő nagyságát tudjam. De bármikép volt a múltban, jól esik tudnom a jelenben, hogy amit róla írtam, ő, a szigorú bíró, egészben véve azon meg nem botránkozott.» Egyúttal elküldötte (a már kéziratban bemutatott) versét «Arany János serdülőkori élménye» címen nyomtatásban, de kézirat gyanánt (4-r. 14 lap) Arany János költeményéből vett azzal a jeligével:

«Rothadjon el a nyelv, mely téged profanál,
Édes enyim, szentem, magasztosom!»

Elmondja, hogy szüret volt a professzornál; a diákok szedték a szőlőt s Arany János, az első eminens vigyázott rájuk. Bort és elemóziát a szülék és jóbarátok küldtek a fiúk számára. Jékedvük volt s dalogattak már, mikor beállított a vén Szilágyi cigány harmadmagával. Gyenge volt a banda, rossz a muzsika; de Arany megszánta a valaha híres, vén cigányt s felbízta pajtásait: igyanak, daloljanak, táncoljanak; hadd higye az öreg, hogy az ő muzsikája bolondította meg őket. Csaptak is olyan mulatságot, hogy a konzisztórium utóbb majdnem kicsapta érte az első eminenset, Arany Jánost, akinek pedig ez a felbízta is csak a jó szívét mutatta: éleszteni akarta a vén cigány önbizalmát.

1879 november 28-án alkalmoszerűsége való számítás nélkül küldtem be *Szilágyi* Sándornak a Századok számára «A nagyfalusi Arany-család» című rövid cikkemet, amelynek adatait részben Rozvány említett kéziratából vettem, részben és főképen pedig Bihar vármegye levéltárából még 1869 május és június havában Szalonta városa megbízásából mint gimnáziumi V. osztályú tanuló másoltam le. Alig

tettem postára cikkemet, az este érkezett lapokban olvastam, hogy váratlanul megjelent Arany Toldi-trilógiájának középső, még egyedül hiányzó része, «Toldi Szerelme». Ennek megküldésére táviratban kértem Ráth Mórt, Szilágyit pedig a cikk visszaküldésére kértem, hogy a lapok szerint a költeményben levő családi vonatkozásokat beleiktathassam. Szilágyinak azonban nagyon kapóra jött a cikk; azonnal kitűzte a Történelmi Társulat december 4-ki ülésére és erre Arany Jánost és családját is meghívta. A költőt igen nagy közönség várta, hogy tiszteletét és hódolatát kimutassa előtte; de ő maga helyett családját küldte el. Arany László december 29-án ezt írta hozzám:

«Igen köszönöm szíves figyelmét s a küldött példányokat.¹ A kis értekezést iemertem már még kinyomatása előtt, sőt egy pár kisebbrendű hibát ki is igazítottam Szilágyi Sándorral.² Kár, hogy ezek egyike, mit pedig szintén megjelöltem, a végső jegyzetben mégis benne maradt: A. Ferenc nem testvére, hanem unokatestvére atyámnak.³ Az öreg úr köszöni a neki küldött példányt. Kedves emlékeket elevenít az fel nála. S azonkívül igen örült, hogy e vizsgálatok még biztosabb alapra helyezik a «Toldi Szerelmében» általa elfogadott geographiai felfogást,⁴ amiben ő Miskolczy Károly adatai nyomán indult.⁵ Valóban, a vizsgálatok talán még kideríthetik azt is, hogy Miklós vitéz csakugyan történetileg igazolható alak.»⁶

¹ A «Századok» 1879. évi folyamának 771—779. lapjairól vett különlenyomatokat atyja és az ő számára.

² Hat esztendővel atyja halála után, 1888-ban, Arany László a költő hátrahagyott iratainak 18. füzetében és az Egyetértésben (1888., 105. sz.) azt bizonygatta, hogy értekezésem mind a család eredetét, mind atyja leszármazási ágát tévesen határozza meg. Az időközben előkerült, 1634 május 10-én kelt és 1635 április 18-án Kraszna megyében kihirdetett nemeslevél alapján a családot a krasznamegyei Nagyfaluból származtatta, s megmutatta, hogy a költő nem Jánosnak, hanem Györgynek az ágából származott. Mivel én csak a Biharvármegye levéltárában talált adatok nyomán beszéltem, nem feleltem, mert bár a krasznamegyei kihirdetést döntőnek nem találtam, örültem, hogy a nemeslevél előkerült, a kutya-bőr többé nem hiányzik s nem is hibás a dátuma.

³ Ezt értekezésemnek második kiadásában (Arad, 1882., 15. lap) kiigazítottam.

⁴ Tudniillik, hogy a Toldiak ősi fészke a biharvármegyei Nagyfalu, Rojt és Oláhszentmiklós közt. Lásd Századok, 1879., 771—2. l.

⁵ A Toldi-mondáról a Budapesti Szemle régi folyamának X. kötetében értekezett.

⁶ Bölöny Sándor barátomnak nagyváradi (most a biharmegyei Tört. Társulat múzeumában őrzött) levéltárában mint kis deákok kutatva, már 1868-ban találtunk két adatot Nagy Lajos korából Toldi György főispán-

Rozvány György ugyanaznap többi között ezeket írta: «Hogy Arany János biográfiájához lehetőleg minden adatot összegyűjtsek, az ön előtt ismeretes művemet lektorafiroztattam és környékünkön olvasásra bocsátattam, egy pár példányt Váradra is küldtem. Ezen fáradozásomnak jutalma lett, hogy Arany Jánosnak két verses levelét, egyet *az égből*, másikat *a pokolból* kezemhez kaptam, még pedig Arany Jánostól sajátkezűleg írva. Ezen költemények majd negyven évvel ezelőtt írvák, Arany János által talán el is feledvék; továbbá szép adatokat kaptam Arany János nagyon tanulságos iskolaéletéből is. Szolgáltak egyesek igen szép jellemző élményeivel nagy költőknek. Kaptam még egy sajátkezűleg készített csinos *térképét* is, mely földmérési képességéről tesz tanubizonyságot. Valóban, sok szép adatnak jutottam birtokába; mindenesetre jóval többet, mint amennyivel az ismert kézirat megírása alkalmával rendelkeztem. Még arra is reflektáltam, hogy én emlékezet után a szalontai régi iskolát, melyben Arany János tanult és tanított, — jegyzői lakát, hol családot alapított, — saját házát:

Ez a szoba, hol én most . . .
Csizmadia-műhely volt . . . » —

a templomot, hol neki *ex officio* kellett mint altanítónak harangozni, — születési házát és annak környékét csaknem teljesen híven le tudom rajzolni; és minthogy már egyedül magam vagyok, ki ezen emlékeket rajzban visszaadni képes, elhatároztam magamat hogy művem illusztrációjára ezeket lerajzolandom. A tervem az,

ságáról, de ezt csak 1882-ben közöltem Szilády Áronnal, ki a Toldi-mondával a Pesti Napló 1882. évi 303. számában foglalkozott. «Rendkívül örvendek — írta hozzám 1882. november 7-én Halasról — az előttem merőben új két dátumnak, mivel azon oklevelek közt, melyeket az országos levéltárban s nemzeti múzeumban átnézhettem, az idézett 1382. évnél többet Toldi György főispánságáról nem találhattam. Dr. Jeszenszky téved az Egyetértésben, midőn azt véli, hogy én a Toldiak nógrádisága mellett nyilatkoztam. A Budapesti Hirlap október 18-iki számában közölt alsó-toldi népmesét nemcsak említettem, hanem azon óhajításomat is kifejeztem, hogy az ott összeszedhető Toldi-féle mesékből többet is érdemes volna közzétenni; de emellett határozottan a nógrádi felfogás ellen szólítottam s a Toldiak bihari voltát nagyon érthetően vitattam. Mint kifejeztem, most is azt hiszem, hogy a Toldiakra vonatkozó adatok nagyobb része még ezután fog előkerülni s mind több részlete fog felderítettetni Plosvai szaggatott előadásának. Kiváló érdeklődése folytán engedje meg, hogy ha valami újat találok, arról értesíthessem s legyen szabad ugyan-
ezt kérnem.»

hogy mindezeket ne a nagy költő halála után kutassák, hanem meglegyen már életében.»

Nagyszalonta városa Toldi Szerelmének megjelenése alkalmából nagy fiát, Arany Jánost küldöttség útján üdvözölni kívánta; a költő azonban 1879 december 24-én Rozványhoz intézett levelében aggodalmát nyilvánította, hogy ilyen zord téli időben egynéhány becsületes ember csak az egészségét fogná kockáztatni; és elmondja, hogy elég volt már neki a jóból; ő roncsolt egészségű ember, neki nem óvációra, hanem nyugalomra van szüksége stb. Ezen levél következtében Rozvány a küldöttség tagjaival (*Balogh József* szalontai főbíró, *Bajó János*, Arany egykori tisztvárosa és *Balogh Elek*, a költő egykori pártfogoltja) abban állapodtak meg, hogy Arany óhajtását parancsnak veszik, itthon maradnak s a városi közgyűlés csak levélben küldi el üdvözlését. «Ily előzmények után — írta Rozvány december 27-én — jó lesz nekünk Arany János élete iratával talán sok időre elhallgatnunk; pedig mennyi tanulság rejlik ezen tökéletes ember életében! Nincs egyetlenegy egyénünk sem a jelenben, sem a múltban, kinek élete ifjúságunknak szebb tanulmányt nyújthatna, mint az övé. És íránta való gyöngédségből mégis hallgatnunk kell.»

Amikor Arany János 1882 október 22-én elhunyt, az aradi Kölcsey-egyesület, amelynek titkára voltam, december 17-én ünnepet szentelt emlékezetének. Nagy hatást tett dr. *Jancsó Benedek* szép emlékbeszéde s érdeklődést keltett *Rozvány Györgynek*, vendégünknek, Arany nagyszalontai éveiről való csevegése.

Esetelvé az Arany-család viszontagságait, fölemlítette, hogy a szalontai anyakönyv bejegyzése szerint Arany Jánost 1817 március 8-án keresztelték meg. Szülői Arany György és Megyeri Sára; kereszt-szülei Bagosi Mihály és Bujdosó Sára. Valónak mondta azt a több oldalról tagadott körülményt, hogy anyja beteges és idősebb lévén, a kis fiút gyermekes ösmerős asszonyok felváltva dajkálták, sőt saját nénje, Sára, Jámbor Jánosné is naponkint hazament, hogy megszoptassa.

A gyermek gyorsan fejlődött. Abban a korban, mikor társai még csak tanulgatták az ABC-t, ő már latinul is tudott egyet-mást, pedig a rendes időben, hat esztendő korában adták föl iskolába. Temetésén kántált s egy ilyen alkalommal, *Hévar Csete* György temetésén, heten kaptak öt krajcárt, melyből tehát ő és egyik társa semmit sem kapott. De rokona, *Megyeri Ferenc* szerint a boldogultra verset csinált, mely így kezdődött:

«E sírhalom fedi Hévar Csete Gyurit,
Ezernyolcszázhuszonnyolcban lett ő *murit*.»¹

¹ «Murit» = meghalt (oláhul); Szalonta tőszomszédja, Madarászfalu már oláh, sőt Szalontán is lagnak oláhok.

A nagyfúvó keserves sóhajtással, a pöröly éles ütéssel siratta, mert gazdájuk, a lakatos, olyan útra ment, honnan sohasem tér vissza. Olyan édesen alszik, hogy a föltámadáskor az angyalok trombitálására sem ébred föl; de ha fülébe súgják, hogy «itt a szalmás üveg», azt mondja rá: «köszöntse rám kelmed». Mikor tanítója, Szabó József, a későbbi geszti pap, rájött, hogy ezt a verset ő írta, nem büntette meg, mint maga is várta, hanem tanulótársai előtt azt mondta: «Jól van fiam, írj máskor is verseket; becsületedre fog válni.»

Rozvány az eredetiben is bemutatta azt az 1831 április 19-én kelt folyamodást.¹ melynek alapján Arany tizennégy esztendőskorában praëceptor (tanító) lett a szalontai elemi iskolában, mialatt gimnáziumi tanulmányait is folytatta. Említést érdemel, hogy az írva-olvasás módszere szerint tanított oly időben, mikor ezt nálunk máshol még nem alkalmazták. 1833-ban Debrecenben folytatta tanulmányait² s a színészettel is megpróbálkozott. Mikor 1836. nyarán hazajött, világtalan atyját szükségben találta; csakhamar édesanyját is elvesztette.³ Jóakarói, Pápai István postamester és Madas György rektor-tanító, hogy segítsenek rajta, tanítóságra (correctorságra) ajánlották és az egyházközség nagynehezen meg is választotta, bár az esperes azt mondta, hogy «Szalontán komédiás nem lesz tanító». A gimnáziumban ő tanította a szépírást és a karéneket. Atyja a templomból hazajövet, egyszer azzal nyitott be hozzá: «Fiam, a templomban voltam: megjött a szemem világa.» Ahogy maga Arany írta a Bolond Istókban:

«Szemének éje, lelkének borúja
Nem gyötri többé. Még ezt a napot
— Előbb mint a halált — meglátta újra;
Szerencsésb, mint Izsák, megáldhatott.»

Fia az apai örökség felét azzal föltétellel engedte át néniének, hogy apjuknak gondját viselje, 1839-ben lemondott a tanítóságról s írnok lett a városnál évi 100 forint fizetéssel. Ekkor költözött Rozványékhoz, kikenél Rozvány Erzsébet tanításáért teljes ellátást nyert. A leány albumába később ezt a költeményt írta:

¹ Szó szerint közli Ercsey Sándor, Arany János életéből, 7—8. l.

² 1836 augusztus 6-án; de nem kolerában, mint Rozvány mondta.

³ Ercsey Sándor a Rozvány-családról «Arany János életéből» című könyvében csak az 51. lapon emlékezik meg, mondván, hogy Arany 1849-ben R. J. (Rozvány József) kereskedőnél, jó emberénél hagyta családját.

«Én láttam a bimbót ; láttam azt,
Midőn érezve a nyájas tavaszt,
Kezdett kifejlenni ;
Örült a lelkem s kéjjel telék
És (mint hiú kertész) sokat merék,
Sokat reményleni.

De ennyit nem. Reményem balga volt :
Árnyékban sem mondotta a valót,
Milyen lesz a virág.
A természet rá csillogó mezet
Szövött ; a sok kontárkezek
El nem torzíthaták.

Hintsd, virágszál, most hintsd bámaid' !
A hervadásnak messze-napjait
Rettegned nincsen ok :
Érintsen bár a hervadás szele,
Dús illatod, lényednek szebb fele,
A szellem, élni fog !»

Arany igazságszeretetét bizonyítja, hogy mikor egy alkalommal jó pénzzel kecsgették, ha egy előtte ismeretlen emberre pasquillust ír, ezt a legnagyobb méltatlankodással utasította vissza ; pedig anyagi tekintetben akkor volt a legszorogatottabb helyzetben. Egy esztendő mulva Szalonta város őt aljegyzőnek választván meg, Rozványéktól a piaci jegyzői lakba költözött s még azon ősszel megházasodott. 1840-ben feleségül vette *Ercsey Juliannát*.¹ Rozvány érdekesen jellemezte családi életét s azt a köztiszteletet, a melyben «a nemzetes úr» mint aljegyző a városházán és az egész városban állt. Jegyzőségének történetét részletesebben Nagyszalonta Történetének III. kötetében beszélte el. Kéziratában megemlíti, amit 1869-ben kijegyeztem a megyei levéltárból, hogy Arany Jánost 1848 június 2-án az első képviselőválasztásnál Toperczer Ödön megyei főjegyzővel szemben képviselőjelöltnek léptették föl. Arany mindössze 17 szavazatot kapott ;² ezek közt volt nagyapám, Zay István, sarkadi tisztartó

¹ Ercsey id. m. 32. l.

² Reászavazott Erdőgyorokról Kovács Gáspár és Szász György ; Oláh-Homorogról Popovits Demeter g.-kel. lelkész és Markovics József g.-kel. tanító ; Madarászról Poynár Illés g.-kel. lelkész, Pap Tógyer és Dávid Koszta ; Szalontáról Ladányi Gedeon tanár (később kolozsvári egyetemi tanár), Károlyi Sámuel orvos, Molnár István, Birizdó József ügyvéd, ifj. Balogh János birtokos, ifj. Bajó János jegyző, Rozvány György ügyvéd ;

szavazata is. Bizonyos, hogy nagyapám szavazatát Toldijával érde- melte ki, a mellyel csak egy esztendővel azelőtt nyerte el a Kisfaludy- társaság koszorúját és Petőfi barátságát.

Rozvány szerint 1848-ban a Koburg-ezrednek egyik hadnagya nagyon bosszankodott azon, hogy mikor a városházán egy embertől háromszor is megkérdezte, hogy «maga a jegyző?» az harmadszor is azt felelte: hogy «hárman vagyunk jegyzők.» Rozványéknál lakó ezredesének elpanaszolván esetét, leírásából kitűnt, hogy Arannyal beszélt; mire az ezredes odaadta neki Toldit: «Olvassa el előbb s jusson eszébe, hogy ezt a remekművet az írta, a kit ön úri gögből *maga jegyzőnek* titulált.» Máskor meg Hatvani, a Drágos abrud- bányai esetéből utóbb ismeretes őrnagy, rontott be a városházára s ott épen Aranytól kérdezte meg, hol lakik Arany János? A kérde- zett az ablakhoz vitte s megmutatta a szemközt levő háromablakú házat; mire Hatvani köszönés nélkül távozott. Délben a költő haza- térvén, vendégét Petőfit és Hatvanit nagy beszélgetésében találta és mosollyal fogadta a mentegetőzést.¹

Rozványnak, de egy alkalommal nekem is elmondta *Osváth Imre* sarkadi ref. esperes, hogy ebben az időben meglátogatván Aranyt, hallotta, hogy *Petőfi* a kertben van. Odament, hogy bemutatkozzék neki; de látva, hogy a költő elmerülve megy a kert másik oldala felé, vissza akart vonulni. A költő azonban szintén megfordult, meg- látta, mire eléje ment s bemutatkozott. «Jól van,» felelte a költő s ismét megfordult és tovább sétált. *Osváth* elmondta Arannak, hogy megjárta. «Ha költ, nem tudja mi történik körülötte», világosította fel Arany.

1848 júniusában a *IX. honvédszászlóalj* önkéntesei Szalontára bevonulván. Arany, amint este 7 órakor hazament lakására, pár perc alatt megírta ezt a versét:

Süvegemen nemzetiszín rózsza,
Ajakomon kedves babám csókja stb.

Félnyolekor már ott volt a Rozványék boltjában, hol *Főnyad* (Főnagy) József szalontai honvéd fuvolán mindjárt dalt szerzett hozzá,

Sarkadról Zay István tisztartó és még ketten, akiknek nevét most már nem találok.

¹ *Ercsey* (id. m. 42. l.) a két esetet egybevonja, de sokkal rövidebben s nem említi, hogy Hatvani itt találkozott volna Petőfivel; ellenben föl- jegyzi (43. l.), hogy Petőfi Aranyék gondviselésére bízta feleségét és fiát, Zoltánt, akit váradi diákkoromban mint színészt én is láttam. A Roz- ványánál 1848—9-ből ezután említendő aradi epizódokról *Ercsey* nem szól.

ezt Rozvány György lehangjegyezte és este 9-kor már a kilences honvédeket is megtanították az új dalra, melyet csakhamar szélteben énekeltek a táborban.

Arany maga is volt nemzetőr és szolgálattételre négyszázadmagával Szalontáról Aradra rendelték ki. A jókedvű *Balogh Jánossal*¹ és a szalontai bíróval a Halász-utcában egy szerbnél lakott és mikor nem volt szolgálatban, éjjelenként jókat aludt ágyában, Balogh pedig egy üres fiókú kanapén. Egy éjszaka a hazatérő Balogh azzal verte föl álmából, hogy sohasem látott még olyan víg cimborát, mint *Csungó Náci*. «Tenálad is nagyobb bolond?» — kérdezte a bosszús költő. «Beszületemre, sokkal nagyobb!» És vége-hossza nem volt a verselgetni is szerető *Csungó Náci*ről szóló adomáknak. Arany szeméből kiment az álom; de annál hatalmasabban hortyogott lakótársuk, a szalontai bíró. Pedig a beszélgetés után mostan már ők is szerettek volna aludni. «Te Jani — szólt Arany Baloghoz; — rúgd meg csak a kanapéd üres fiókját: majd meglátod, mi lesz?» Arany megrúgta. A bíró fölrezzent: «Komám! — kiáltotta — lúttek a várból!» Amazok meg sem mukkantak, mire lassankint bíró uram is megnyugodott; újra elaludt s menten megint hortyogott. Erre Balogh még halalmasabbat rúgott a fiókon. «Megint lúttek!» riadt fel a bíró; költögette társait, de nem tudott beléjük lelket verni. Felöltözött tehát, s kiment, hogy utána nézzen a dolognak, löveti-e Berger a várost. Amíg odakünn jódarabig hallgatózott, a másik kettő csakugyan elaludt; s azután már ágyúzhatott Berger, hortyoghatott a bíró.

Másnap Arany, aki vendéglőbe különben nem járt, mégis elment a Fehér-keresztbe s elment azontúl mindennap, hogy tanúja legyen *Csungó Náci* eredetiségének. Rozvány úgy találta, hogy a Bolond Istókban igen sok vonás emlékeztet *Csungó Nácira*. Egyebek közt elbeszélte még, hogy Arany a forradalom után sok kéziratot megsemmisített; s a «Népbarát» szerkesztőségétől kapott ezer forintnál több² készpénzt Nagyszalontán az ő atyjánál rejtette el, hol *Kaufmann* tábornok, a későbbi győző is szállásolt. A tábornok megkérdezte Rozványtól ki a házában levő fiatal asszony és két gyermek. «Menyem és unokáim» — felelte Rozvány. Pedig Arany Jánosné

¹ Ennek, Aranynek és Petőfinek debreczeni jókedvéről l. Ercsey id. m. 39. l.

² Ercsey szerint (48. és 56. l.) 1200 pfrt, melyet azonban Ercsey szerint a pesti takarékpénztárban helyezett el s azt, könyve felmutatására, a debreceni takarékpénztár fizette ki. Ebből 800 frton vette 1850-ben azt a kis házat, mely «se nem csapszék, se nem bolt: csizmadiaműhely volt».

volt két kis gyermekével,¹ kik idehúzódtak, mialatt a költő bujdosott.² Bodri kutyájok mindennap eljött hozzájuk, hogy enni kapjon, de különben Arany lakásának ablaka alatt éjjelenként hűségeesen őrizte az elhagyatott házat. Nem erre a házra, de részben erre az esetre vonatkozhatik Arany Jánosnak ez a verse:

«Mit nem szenvedtem én is, mióta elhagyám
Boldogságom bölcsőjét, szerény csendes tanyám,
Midőn a hú komondor, mely gazdátlan maradt,
Olyan keservesen nyítt idegen ház alatt ?!»

Három hét mulva, az oroszok elvonulása után, Arany megint hazament s otthon rejtőzködött; az elfogatástól *Kenyeres* János szalontai bíró mentette meg.

Rozvány följegyzései csak 1851-ig terjednek, mikor Arany Nagykőrösre ment tanárnak. A följegyzések egy részét a Szalontai Lapokban (1890), Nagyszalonta történetének III. kötetében és a Pesti Naplóban (1899, 275. sz.) közölte; de valószínű, hogy több jegyzete is maradt vagy a családnál, vagy a nagyszalontai Arany-múzeumban, melynek megalkotásában és gyarapításában nagy érdemei vannak. Ezt Arany születésének évfordulóján azért említtem meg, mert azt hiszem, hogy adatainak kellő kritikával, Arany János élete írói hasznát vehetik.³ Hiszen már *Szilágyi* István akadémiai tag, a mára-

¹ Juliskával, ki 1841-ben és Lászlóval, ki 1844-ben született.

² Arany voltaképen már 1849. tavaszán elköltözött Debrecenbe s onnan Pestre, hogy a Népbarátját Vas Gerebennel szerkessze. Családját otthon hagyta a jegyzői lakban, honnan azonban távozniok kellett, mert a város betöltötte Arany állását. A forradalom vége felé visszajött, de már csak zsellérnek a jegyzői lakba, hol a menekült Vörösmartyt, Bajzát, Vachot Sándort is fogadta. Ő maga 1849 aug. 10. menekült Szalontáról és Ercsey szerint (id. m. 51. l.) családját ekkor bízta jó emberének, R. J. (Rozványi József) kereskedőnek gondviselésére.

³ Egy budapesti előkelő könyvkiadó-cég 1892-ben, ajánlatomra, hajlandó volt Rozvány Arany-adatait, a költő szobrának leleplezése alkalmából, külön kötetben, illusztrálva kiadni, de ingyen. Rozvány 1892 április 27-én hozzám írt levelében, erre nem volt hajlandó, ellenben késznek nyilatkozott, hogy lemond minden honoráriumról, ha én magam adom ki. Jóakarátát el kellett hártanom, mert könyvkiadással sohasem foglalkoztam. Nem adtam ki «Bihari Írók» című gyűjteményemet sem, melynek szerkesztéséhez még egyetemi hallgató koromban kezdtem; «Bihari Román Írók» címmel 1880-ban kiadtam ugyan egy füzetet (8-r. 163. lap) s lapokban és folyóiratokban sok és részben terjedelmes adalékokat közöltem bihari írókról, de csakhamar beláttam, hogy az irodalmat provinciákra osztani

maroszigeti gimnázium tudós igazgatója s Arany gyermekkori barátja,¹ 1891 július 5-én azt írta, hogy «oly részleteket mondott el, miket elhallgatni örök kár lett volna; nélkülök a János életét senki sem fogja igaz világításban, fejlődése különböző stádiumában megírni.»

MÁRKI SÁNDOR.

nem lehet s gyűjteményemet rendelkezésére bocsátottam Szinnyei Józsefnek, ki azt a «Magyar Írók»-ban fel is használta. Ezt azért említem meg, mert Rozvány kezdetben ezen gyűjteményem számára írta adatait.

¹ Ercsey szerint (id. m. 35. l.) Szilágyi, a ki 1842-ben lett a szalontai iskola rektora, Aranyék kosztosa volt, s az irodalomtól már-már visszavonulni készülő költőt ő buzdította munkássága folytatására, irodalmi pályázatokra stb. Nyilatkozatának tehát nagy súlya van.